

GRAĐEVNI SKLOP EUFRAZIJEVE BAZILIKE U POREČU

Uvod

Poreč je smješten u središnjem dijelu zapadne Istre, između rijeke Mirne na sjeveru i Linskoga kanala na jugu. To je od pamtivijeka središte porečkoga agera, važno gospodarsko središte, jedno vrijeme čak i upravno sjedište Istre, ali i crkveni centar našega najvećeg poluotoka.

Poreč snimljen iz zraka sa zapada

Štoviše, Poreč ima najstarije biskupsko središte u Istri i sjeverozapadnom dijelu Hrvatske i vjerojatno "najstariju starokršćansku katedralu u svijetu", kako je to bilo napisano u elaboratu nakon čijeg je prihvaćanja Eufrazijeva bazilika 1997. upisana na listu svjetske graditeljske baštine.

Možda u svijetu postoje i starije i veće, neki tvrde i ljepše, ali ni jedna nije u tolikoj mjeri sačuvala sve svoje osnovne elemente koji čine poseban katedralni sklop, skupinu građe-

EUPHRASIAN BASILICA COMPLEX IN POREČ

The Euphrasian Basilica in Poreč is under UNESCO's protection as one of the best preserved early Christian basilicas that is still in use. Earlier churches used to stand at the place of the current church that was built in the 6th century by Bishop Euphrasius. The first of these earlier churches was built in a private house next to north-eastern city walls at the time when Christianity was still prosecuted, and when the first known bishop St. Maurus perished in these prosecutions. A double church was then built on the same spot, only to be pulled down later on by Euphrasius who built instead a sumptuous basilica decorated with marble and opulent mosaics, modelled after churches that were built at that time in Constantinople and other cities of the East. In addition to the luxurious church, the complex includes a big atrium, baptistery and an Episcopal residence. The immeasurable value of this locality lies in the fact that the cathedral and other parts of the complex preserved their initial appearance and use, despite modifications. Mosaics that can still be seen in the central nave are especially well preserved, and it is thanks to them that the Euphrasian basilica is known all over the world.

vina strogo određene liturgijske namjene iz najstarijih kršćanskih vremena. Svi se ti sadržaji rabe i dandanas u crkvenim obredima kao i u vrijeme kada su izgrađeni. Uostalom ta iznimna crkvena građevina ne samo da je najljepša istarska i hrvatska stara crkva, već je jedna od rijetkih katedrala koja cijelo vrijeme, više

od 17 stoljeća, stoji na istome mjestu. I dandanas je sjedište Porečkopske biskupije, pa svako predstavljanje starokršćanskih, predromaničkih i ranoromaničkih crkava na prostoru Poreštine svakako mora započeti s tom posebnom crkvom – Eufrazijevom bazilikom, popularno nazvanom Eufrazijana.

Katastarski plan Poreča iz 18. st. s vidljivim rimskim rasporedom ulica i položajem Eufrazijeve bazilike (crtkano je ono što je poslije nasuto)

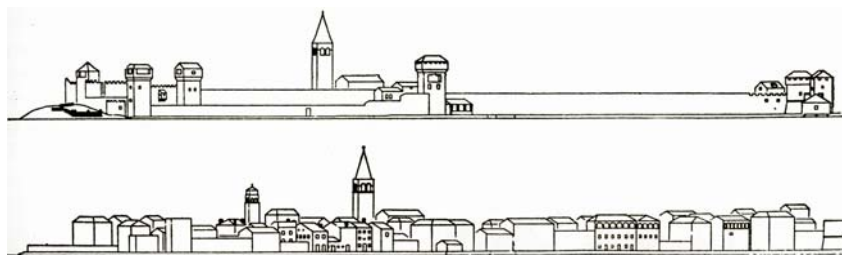
Razvoj grada i biskupije

Iako su pronađeni tragovi prapovijesnog života u gradu i okolici, povijest Poreča počinje prije više od dva tisućljeća kada su stari Rimljani pokorili istarske starosjedioce Histre i u 1. st. pr. Kr. na nevelikom, 400 m dugom i 200 m širokom poluotoku, osnovali vojnu utvrdu (*castrum*). Potom je to bio tzv. oppidum rimskih građana, ali je vrlo brzo, za careva Cezara ili Augusta, postao municipij, da bi u 1. st., uz Trst i Pulu, bio i službeno proglašen gradom te administrativnim i gospodarskim središtem rimske kolonije – Colonia Iulia Parentium.

Rimljani su grad izgradili po obrascu klasičnih rimskih logora s pravilnom pravokutnom mrežom ulica koja se i danas nazire, a brojni arheološki ostatci i pisani povijesni spomenici svjedoče o važnosti što ju je taj grad imao u kolonizaciji i romanizaciji zapadne Istre. Uostalom na najzapadnijem dijelu poluotoka, na povišenom kapitoliju, uzdizali su se prije gotovo dvije tisuće godina veliki hramovi – Marsov i Neptunov. Drevno je ime toga trga Marafor vjerojatno pučka kovanica od Marsa i forum, a hram posvećen bogu Marsu bio je najveće rimsko svetište na istočnoj obali Jadrana (30 x 11,5 m). Vjerojatno je tome kumovao znameniti rimski ratnik Tit Abudije Ver iz 2. st., zamjenik zapovjednika ravske mornarice, koji je bio Porečanin ili je samo Poreč izabrao za svoje boravište. Postoji pisano kameno svjedočanstvo da je gradio i obnavljao hramove i izgradio luku.

Nakon pada Zapadnorimskog Carstva 476., Porečom kraće vrijeme vlada germanski vladar Odoakar, ali je već od 493. pod vlašću ostrogotskog kralja Teodorika, da bi 538. za cara Justinijana I. Velikog pao pod bizantsku vlast. Slavenska plemena krajem 6. st. naseljavaju njegovu okolicu, a grad je kratkotrajno bio i u vlasti Langobarda. Ipak od 788. potpada

pod franačku vlast i u sastavu je Furlanske marke odnosno Bavorskog vojvodstva. Do 13. st. Istrom vladaju moćni akvilejski patrijarsi, a Poreč se nastoji izboriti za lokalnu samoupravu. No njime i većim dijelom zapadne Istre vlada najmoćniji ondašnji feudalac – Porečka biskupija. Poreč je, da bi izbjegao vojnu intervenciju Kopra i njegovih saveznika, od 1267. potpao pod mletačku vlast i ostao u sklopu Mletačke Republike sve do njezina pada 1797. godine.

Pogled s južne strana na Poreč u 15. st. (gore) i 18. st. (dolje)

U tih je pet stoljeća mletačke vlasti Poreč postao značajna mletačka luka, doslovce svojevrсно predvorje grada na lagunama. U Poreču je moćna pomorska sila držala velike rezerve žita, a u porečkoj su luci živjeli iskusni moreplovci i navigatori koji su svaki brod mogli provesti kroz venecijanske lagune, ali i duž opasne istarske obale s puno otočića i hridi.

Grad doživljava velik procvat, ali ga je 1354. poharala i zapalila genovska mornarica. U drugoj polovici 15. st. doživljava velike epidemije kuge koje su desetkovale stanovništvo. Tada i Turci dopiru do Istre, pa grad štite novoizgrađene utvrde. Početkom 16. st. Istrom hara rat između Habsburške Monarhije i njezinih saveznika protiv Mletaka, a početkom 17. st. i tzv. Uskočki rat. Poreč je 1630. stradao od nove velike epidemije kuge, pa je Venecija prisiljena, posebno u pustu porečku okolicu, organizirati doseljavanje novoga stanovništva iz Dalmacije, Bosne, Albanije pa i Grčke.

Za kratke Napoleonove vlasti krajem 18. i početkom 19. st. u Poreču

se ruše srednjovjekovne četvrtaste kule i desakraliziraju crkve, ali i otvaraju škole, popločavaju ulice i ubrzano grade ceste.

Istra je od 1813. u vlasti Habsburške Monarhije (od 1866. Austro-Ugarske), a Poreč doživljava neviđen procvat i 1861. postaje sjedištem Istarskoga pokrajinskog sabora, zapravo političko središte Istre. To će ostati do 1899. kada se zbog trzavica Pule i Poreča sjedište seli u Kopar.

Razvija se gospodarstvo i turizam, posebno za austrougarsku aristokraciju, 1902. izgrađena je i uskotračna željeznička linija od Trsta do Poreča (Parenzana), a 1910. prvi hotel (*Riviera*). Od 1920. do 1943. Poreč je pod vlašću Italije, da bi 10. rujna 1943. zajedno s Istrom bio priključen Hrvatskoj i otad prati njezinu političku sudbinu.

Porečka je biskupija najstarija u Istri. Sasvim sigurno postoji od kraja 3. ili početka 4. st. kada je njezin vjerojatno prvi biskup bio Sv. Mauro (Maur ili Mavar, lat. Maurus). Biskupija se u početku poklapala s porečkim agerom koji se od mora protezao u unutrašnjost između Mirne i Lima, a obuhvaćao je Motovun, Pazin i Žminj. Nakon propasti Cissanske biskupije (oko 780.) pripala su joj i područja te biskupije (Rovinj, Bale, Svetvinčenat i Dvigrad). Pripadala je Akvilejskoj metropoliji, a unatoč podjeli biskupskog područja na dvije države (Venecija i Austrija) do 1788. nije mijenjala svoje granice. Tada je papa Pio VI. posebnom buloom potvrdio austrijsko-mletačku

nagodbu o podjeli crkvenih područja. Nedugo je potom, 1928., ujedinjena u zajedničku Porečko-pulsku biskupiju.

Osim Sv. Maura i slavnog Eufrazija, drugi su biskupi samo dijelom poznati sve do 11. st. kada su postali snažni feudanci. Nakon što su do sredine 14. st. porečki biskupi bili pod utjecajem akvilejskog patrijarha, pojačao se utjecaj Venecije pa su i biskupi potjecali s mletačkoga ili sjevernotalijanskog područja (Treviso, Padova, Brescia, Bologna, Bergamo, Chioggia i dr.). U 18. st. posebno su istaknuti bili Alessandro Adelasio, Gaspar Negri i Francesco Polesini. Posljednji je bio Antonio Peteani koji je ujedno bio i prvi porečko-pulski biskup. Sadašnji je biskup Ivan Milovan (od 1997.) deseti po redu porečko-pulski biskup, s tim što je od 1947. do 1960. biskupijom umjesto biskupa upravljao apostolski administrator. Porečko-pulska biskupija pripada Riječkoj nadbiskupiji [1].

Najpoznatiji porečki biskupi

Dva su biskupa iz prvih stoljeća kršćanstva u Istri imali snažan utjecaj na Porečku biskupiju sve do današnjih dana. Oni su u velikoj mjeri utjecali na smještaj katedrale unutar porečkih zidina, ali i na njezin današnji izgled. Stoga zaslužuju da se o njima nešto posebno kaže iako su podaci i o jednome i o drugome iznimno oskudni. Valja međutim odmah reći da su prikazani jedan pokraj drugoga na slavnim mozaikima u apsidi porečke biskupske bazilike i da su to ujedno i rijetki njihovi portreti.

Sv. Mauro, biskup, mučenik
(?, III. st. – ? 305.).

O životu i smrti Sv. Maura Porečkog, zaštitnika Porečke biskupije i grada Poreča, vrlo se malo zna. Vjeruje se da je bio prvi porečki biskup i da je propovijedao kršćanstvo još u doba kada je ono bilo zabranjeno, ali se povjesničari ne mogu složiti kada. Iznesena su više ili manje ar-

gumentirana stajališta da je to bilo za careva Decija (249.-251.), Valerijana (253.-260.) ili Dioklecijana (284.-305.), a o tome ovisi i dosta podataka o početku gradnje sklopa sadašnje Eufrazijeve bazilike. No ipak se nekako najčešće ističe da je to bilo pred kraj vladavine Dioklecijana (304. ili 305.), kada je i stradalo najviše kršćanskih mučenika, i da je mučen i pogubljen zajedno sa svojim klerom i nekoliko vjernika-laika, te da su zajedno pokopani na prigradskom groblju Cimare (iako je sve obavijeno legendom, vjerojatno su to bili sveci: Eleuterij, Projekt, Akolit, Demeter i Julijan).

Lik Sv. Maura iz mozaika u apsidi

A da je stvarno živio o tome ima mnogo potvrda, a najpoznatija je fragment kamene ploče sa sarkofaga Sv. Maura pronađene 1847. na groblju Cimare, a danas na sjevernom zidu bazilike, gdje između ostalog na latinskom piše: "Ovo sveto počivalište čuva čisto tijelo mučenika Maura..." (*Hoc cubicule sanctum confessoris Mauri nibeum continent corpus...*), a tekst u nastavku vrlo je važan za postojanje tzv. kućne crkve (*domus ecclesia*).

O životu toga sveca svjedoče i lateranska krstionica i oratorij u Rimu, gdje su na mozaiku uz Sv. Maura između ostalih prikazani Sv. Venancije, Sv. Dujam, Sv. Asterije, Sv. Septimije i ostali dalmatinski mučenici. Njihove je ostatke prikupio i u Rim donio opat Martin na nagovor i novcem pape Ivana IV. Dalmatinca (640.-642.), koji je i izgradio krstionicu [2]. Uostalom to je i prvi poznati prikaz Sv. Maura, a o mozaiku sa svecima pisali smo kada smo govorili o solinskim mučenicima (*Gradevinar*, 10./2007.). Ostala se dva prikaza toga sveca nalaze u Eufrazijevoj bazilici – cijela figura s vijencem mučenika u apsidi pokraj Bogorodice i portret na ciboriju iz 13. st.

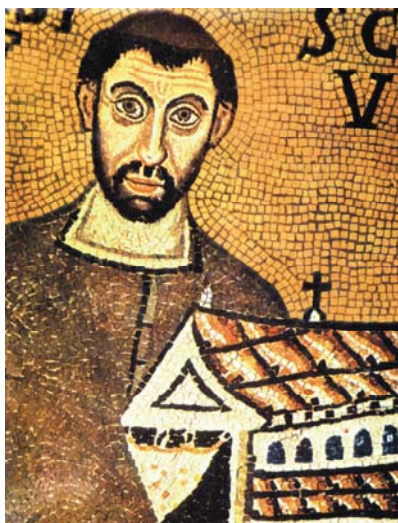
Čini se da opat Martin i nije u Rim prenio sve ostatke dalmatinskih i istarskih mučenika jer su Porečani bili uvjereni da čuvaju moći Sv. Maura, baš kao i Splitsani Sv. Dujma. Vjerojatno je prenio samo neke ostatke, što je svojedobno i dokazano istraživanjem u Rimu [2], [3].

No u međuvremenu je predaja o Sv. Mauru bila zaboravljena, pa se počeo slaviti kult istoimenoga afričkog monaha, mučenoga u Rimu za cara Numerijana (283.-284.), čije je tijelo navodno samostalno dopluto do Poreča (baš kao u priči o Sv. Eufemiji u Rovinju). Takva je legenda iz 10. st., prevedena s latinskog na staroslavenski, uvrštena u sanktorale (misne obrasce) glagoljskih brevijara, poput IV. Vrbničkog, I. Novljanskog, Bermanskog I. i II. i Humskog.

Inače su ostatci Sv. Maura i Sv. Eleuterija bili 1354. za spomenutoga rata Genove i Venecije odneseni u Genovu, a vraćeni su 1934., o čemu svjedoči kamena ploča u sjevernom zidu bazilike, iznad vrata bivše sakristije. Spomendan Sv. Maura je 21. studenoga, a njegove se moći, zajedno s moćima Sv. Eleuterija, čuvaju u glavnom oltaru.

Biskup Eufrazije (oko 540.-560.)

I o životu biskupa Eufrazija također se vrlo malo zna, ne zna se ni kad je rođen, ali se iz jednoga pisma pape Pelagija I. (556.-561.), koji je uputio egzarhu Narzetu u Ravenu, može nazreti da je bio iz Trakije, pokrajine na krajnjem jugoistočnom dijelu Balkanskog poluotoka, pa je sasvim sigurno upoznao raskošne bazilike Istoka i Carigrada. Porečkim je biskupom postao nedugo nakon osvajanja Istre, svakako ne poslije 540., kao izravni predstavnik Justinijanove politike rekonkviste (obnove Rimskog Carstva). U skladu s Justinijanovom praksom bio je crkveni, ali i svjetovni gospodar svoje biskupije. Zna se da je osim nove raskošne crkve na mjestu stare i porušene, izgradio i biskupsku palaču u kojoj je stanovao. Vjerojatno ju je gradio istodobno, a možda i prije nego što je izgradio crkvu.

Eufrazije s modelom katedrale na mozaiku u apsidi

Bio je sasvim sigurno velik pouzdanik cara Justinijana i ravninskog nadbiskupa Maksimijana, kojega smo spominjali kada smo pisali o gradnji raskošne Sv. Marije Formoze u Puli (*Građevinar*, 2./2010.), a to se može zaključiti po tome što su mramorni kapiteli i stupovi s otoka Prokonosa (sadašnje Marmare) u Mramornom moru bili sasvim sigurno

no tamo klesani, baš kao i oni u crkvi Sv. Apolinara u Raveni, a da su majstori, posebno oni za inkrustacije, štukature i mozaike, također stigli s Istoka, vjerojatno izravno iz Carigrada.

Rečeno današnjim jezikom, preko Eufrazija Justinijan je bio izravni investitor nove bazilike. Zašto je ondašnji najmoćniji vladar poželio da upravo u Poreču izgradi raskošnu crkvu, čiji će građevni kompleks pokriti desetinu maloga grada i čijoj će se raskoši diviti mnogi od njezina nastanka do danas, sigurno će ostati neriješena tajna. Ipak, ako je Eufrazije i bio Justinijanov pouzdanik i miljenik, to sasvim sigurno nije bio pred kraj svoga biskupovanja i života zbog tzv. šizme Triju poglavlja, zvane i Istarski raskol, u koju se aktivno uključio. Raskol je bio upućen protiv odluka II. carigradskog koncila, pape Vigilija koji ih je potvrdio i samoga Justinijana koji ih je potaknuo.

Naime, na Kalcedonskom je ekumenskom koncilu (451.), četvrtom po redu, osuđen monofizitizam koji je isticao samo Kristovu božansku narav, nasuprot nestorijanizmu koji je isticao samo Kristovo čovječstvo. Na tom je koncilu, održanom u pokrajini Bitiniji na sjeveroistoku Male Azije, bilo nazočno 350 biskupa koji su proglasili dogmu o dvije Kristove naravi, nepomišane i neodjeljene, a povezane u jednoj osobi (hipostazi). No odluke Kalcedonskog koncila potaknule su nastanak brojnih monofizitskih crkava ujedinjenih po nacionalnome i jezičnom načelu (Armenska, Koptska, Etiopska, Sirijska i Mezopotamska crkva). Stoga je Justinijan iz političkih razloga potaknuo II. carigradski koncil (553.) i zbog kompromisa s monofizitima osuđene su tri nestorijanske knjige, nazvane poglavljima, i to Teodora (biskupa iz Mopsuesta), Teodora (biskupa iz Kira) i Ibe (biskupa iz Edesse).

To je potaknulo previranja u Crkvi i tumačenja kako su odluke poništile

glavni zaključak Kalcedonskog sabora o Kristovoj naravi. Zapadno-kršćanski su biskupi vrlo brzo shvatili da se zapravo nije ništa promijenilo i počeli su se vraćati u crkveno zajedništvo, ali je u raskolu najduže ustrajao akvilejski patrijarh i njemu podređeni istarski biskupi, pa se stoga i naziva Istarskim raskolom. Taj je raskol potrajao zaista dugo pa je dijelom dobio i političke dimenzije zbog akvilejske autonomnosti u odnosu na bizantsku vlast. Nastavio se i nakon što su 568. Langobardi zauzeli Akvileju i sjedište patrijarhata preseljeno u Grado, a zaključen je tek 698. zauzimanjem langobardskog kralja Kuniberta.

Eufrazije se među raskolnicima posebno isticao. O tome također svjedoče spomenuta pisma pape Pelagija ravninskog egzarhu u kojima ga poziva da silom privede neposlušne istarske biskupe crkvenom jedinstvu. Posebno spominje Eufrazijeve "nedjela" te navodi kako se ne može dozvoliti da taj "začetnik zla", "najveći uljez Akvilejske crkve" i "šizmatik" zadrži biskupsku čast. Nije poznato jesu li ti apeli utjecali na njegov biskupski status, ali se nakon 560. kao porečki biskup spominje Ilija, također pristaša raskola, ali je vjerojatno to bilo nakon Eufrazijeve smrti.

Eufrazije je nesumnjivo bio posebna i prkosna ličnost. O tome svjedoči i to što je svoj lik smjestio u svod središnje apsidi i nadomak Majke Božje, a nalazi se između Sv. Maura i arhidakona Klaudija sa sinčićem koji se također zove Eufrazije. O tome svjedoče i natpisi uz njihove likove. Eufrazije je sredovječni čovjek koji u rukama drži model crkve, a prema nekim nagađanjima Klaudije mu je bio brat i upravitelj biskupskih imanja. Zanimljivo je da Klaudijev sin u ruci drži svitak za koji neki tvrde da je projekt crkve.

O uznositoj i pomalo hvalisavoj Eufrazijevoj osobnosti svjedoči iznimna raskoš crkve i biskupskog sjedišta

ta, ali i dugački natpis u srednjoj apsidi kojim se slavi i hvali njegovo djelo. Također postoji i natpis u južnoj apsidi na trupu oltara gdje se kaže da je "sluga Božji, biskup Eufrazije" izgradio crkvu iz temelja "u jedanaestoj godini svoga biskupovanja", što je inače važan podatak za određivanje godine izgradnje. Valja još reći da su i svi kapiteli u bazilici označeni Eufrazijevim monogramom, pa stoga i ne čudi da se bazilika naziva Eufrazijevim imenom iako je, kao vjerojatno i sve crkve koje su joj prethodile, bila posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije u nebo [1], [3], [4].

Crkve prije Eufrazijeva bazilike

U sakralnom kompleksu Eufrazijane bilo je mnogo različitih crkava koje su joj prethodile. Za mlađe su detaljno utvrđeni tlocrt i mogući izgled, a za najstariju se samo nagađa ili se čak, barem u posljednje vrijeme, govori da nije ni postojala.

Kućna crkva

Mnogi su povjesničari uvjereni da je prva crkva u Poreču bila uređena u kući Sv. Maura u sjeveroistočnom dijelu Poreča, u jednoj insuli nadomak gradskih zidina i pokraj terma, što je inače bio vrlo čest slučaj u nastanku crkava u Iliriku u Noriku. Bila bi to tzv. kućna crkva (*domus ecclesia*) kakvih je bilo u doba ilegalnog kršćanstva i koje su se uređivale u privatnim kućama i na skrovitim mjestima, najčešće pokraj terma koje su zbog uranjanja u vodu bile vrlo važne u obredu krštenja, a vjerojatno su i kao javna okupljališta opravdavale česta i po život opasna okupljanja. Uostalom kako svjedoči već spomenuta ploča, ostaci Sv. Maura preneseni su krajem 4. st. u oratorij gradske crkve i položeni u kamenu sarkofag na mjesto "gdje je postao biskupom i mučenikom" (*ubi episcopus et confessor est factus*).

Upravo je to i najveći dokaz o postojanju kućne crkve ili prvotnoga

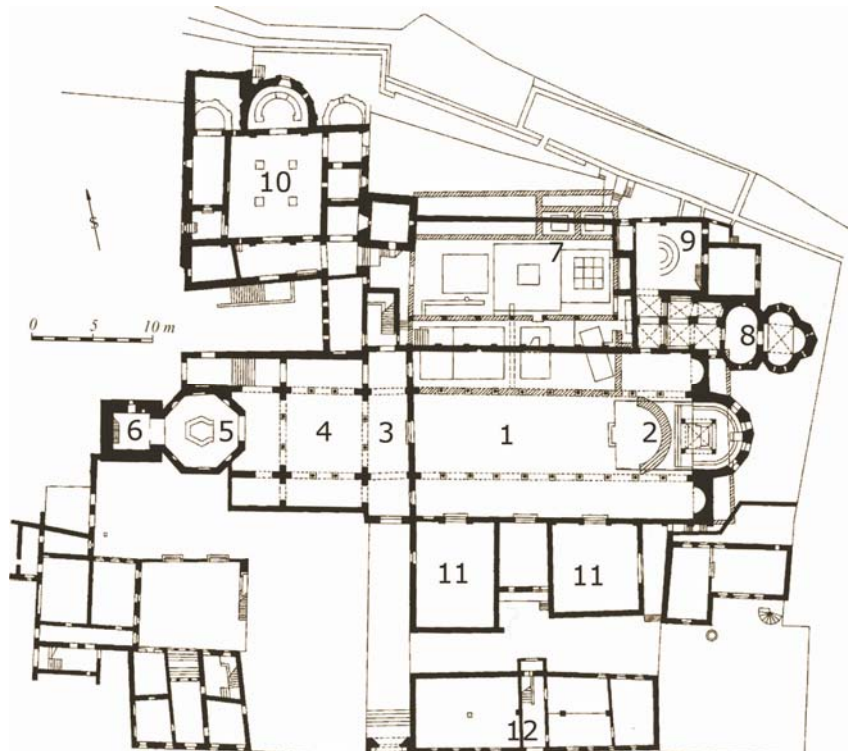
oratorija. Pritom je sasvim nebitno pripada li tom prvom crkvenom okupljalištu poneki pronađeni fragment ili mozaik i je li to bila kuća u vlasništvu Sv. Maura ili nekoga drugoga porečkog vjernika. Uostalom prema rasporedu ukrasa na mozaikom podu starokršćanske bazilike u vrsarskoj luci iz prve polovice 4. st., čini se da su u to vrijeme u Poreštini kao oltari služili pokretni drveni stolovi. Da je to i drugdje bila praksa potvrđuje i papa Silvestar (314.-335.) koji je u dva navrata određivao da se moraju graditi kamene oltari na četiri stupa.

Najvjerojatniji položaj kućne crkve (*domus ecclesia*)

Kućne su se kapelice najčešće uređivale u kućama s egzdrama (zaobljenim nastavcima prostorija koje su često služile za dječju igru) gdje bi se smjestilo svetište, a iz toga su se poslije razvile crkvene apside. No i svaka je veća prazna prostorija mogla poslužiti svojoj svrsi i brzo se prilagoditi sakralnoj svrsi nekim najosnovnijim znakovima. Poznato je da na istarskom prostoru ima mnogo crkava s upisanom apsidadom, što je možda, pretpostavimo, uvjetovala činjenica što mnoge rimske kuće na tom prostoru nisu imale prostorije s polukružnim istakama.

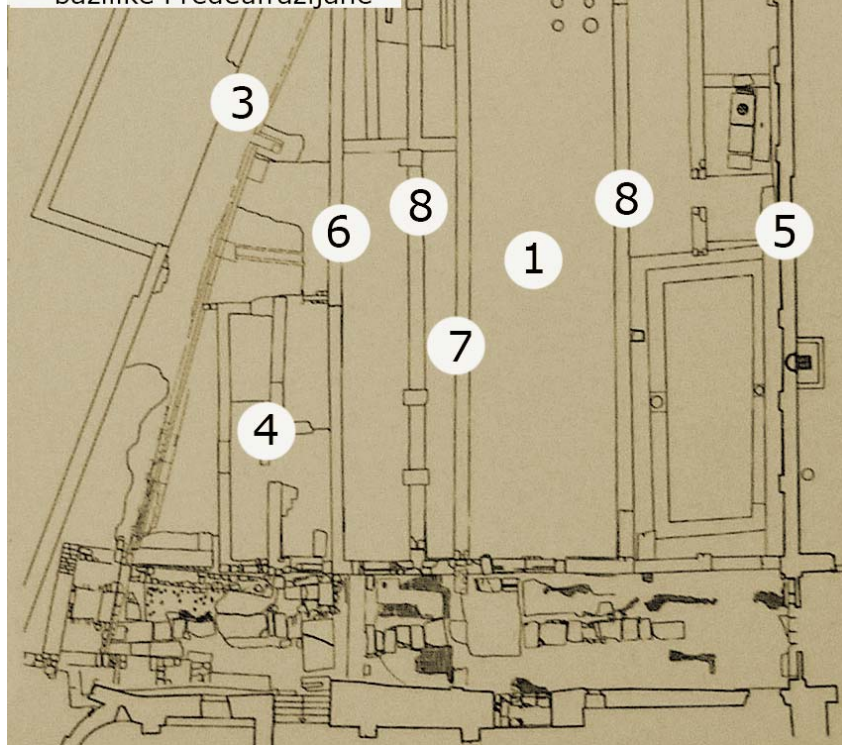
Svi su autori dosad isticali postojanje prvotne crkve kao sasvim razumljivo i opravdano. Pritom nije bitno što su neki donekle i pretjerali te neke fragmente, posebno poznati i reljef ribe (simbola Krista), svrstavali u tu prvotnu crkvu (*primitiva ecclesia*). O njezinu postojanju dosad nije bilo nikakve dvojbe, štoviše njezino je mjesto naznačeno i na uvodnom tlo-

Tlocrt kompleksa Eufrazijane – 1. bazilika, 2. suspselij Predeufrazijeva bazilike, 3. narteks, 4. atrij, 5. krstionica, 6. zvonik, 7. pretpostavljeno područje prve kućne crkve, 8. memorijalna kapela, 9. sakristija, 10. biskupski dvor, 11. kapela, 12. kanonika

crtu za posjetitelje, na prostoru rimske kuće, a nalazi se sjeverno od današnje bazilike, blizu starih rimskih zidina, i bila je u sastavu prve i druge (tzv. Predeufrazijane) bazilike te možda jedne kasnije predromaničke crkve [3], [4], [5].

- 1 - pod prve bazilike
- 2 - svetište Predeufrazijane
- 3 - antički gradski bedem
- 4 - ostatci rimskih kuća
- 5 - zid Eufrazijeve bazilike
- 6 - sjeverni zid prve i druge bazilike
- 7 - zid između dvorana prve bazilike
- 8 - temelji stupova sjeverne bazilike Predeufrazijane

Tragovi starijih crkava sjeverno od Eufrazijeve bazilike

Na činjenicu što je nema na drugim prikazima u crkvenom kompleksu nismo se obazirali, sve dok u novijim leksikonskim prikazima Eufrazijeve bazilike, primjerice u *Istarskoj enciklopediji*, nismo uočili rečenicu koja nas je zainteresirala: "Starija historiografija tumačila je dio struktura tih rimskih kuća kao ostatke tajne kršćanske bogomolje iz pretkon-

stantinovskih vremena..." u značenju da to jednostavno nije točno. Spomenutu je enciklopedijsku bilješku potpisao Ivan Matejčić, jedan od najboljih poznavatelja te istraživača i konzervatora Eufrazijane¹. Uostalom uspješno je restaurirao zgradu

tacije Ivana Matejčića, koju je obranio krajem 2007. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje doslovno stoji: "Ovaj rad demantira često puta ponavljani pogrešan zaključak o postojanju domusa ecclesiae unutar rimskog domusa."²

Doktorat je u rukopisu pa se ne može doznati čime taj uvaženi stručnjak obrazlaže takvu smjelu tvrdnju, a koliko znamo još o tome nije ništa detaljnije objavljeno. Jer ako i zaneamarimo podatak s ploče o preseljenju Sv. Maura na mjesto "gdje je postao biskupom i mučenikom", na nastanak takve prvotne crkve upućuje i sam smještaj crkvenoga kompleksa Eufrazijane, na skrivenom mjestu izvan gradskog središta. To samo po sebi znači da je to bilo crkveno okupljalište još prije 313. i Milanskog edikta Konstantina I. Velikog (306.-337.) nakon kojega su u Rimskom Carstvu prestali progoni kršćana. Da su se prvi kršćani pojavili u Poreču u drugoj polovici ili krajem 4. st. (kada je kršćanstvo već i državna religija), onda bi se današnja Eufrazijeve bazilika nalazila na Maraforu, baš kao što se to dogodilo u Zadru gdje je crkveni kompleks nastao na rimskom forumu. Osim toga, poslije 305. nije bilo organiziranih progona kršćana, pa da je Sv. Mauro živio poslije ne bi mogao ni postati mučenikom i svecem. Stoga je postojanje kućne crkve u Poreču krajem 3. ili najkasnije početkom 4. st. sasvim razumljivo i vjerojatno je to bilo upravo na prostoru crkvenoga kompleksa Eufrazijeve bazilike.

Ako nema nekih novih i nepoznatih arheoloških dokaza, vjerojatno je stajalište Ivana Matejčića svojevrsan protest protiv onih koji na raznovrsnim mjestima i na temelju neuv-

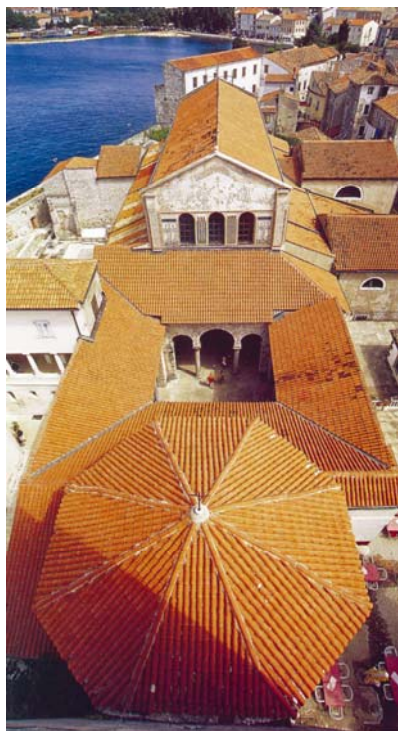
biskupije iz Eufrazijeve doba, u kojoj se danas nalazi crkveni muzej. O tome smo svojedobno i pisali (*Gravevinar*, 12./2000.).

To nas je zainteresiralo pa smo preko interneta pronašli sažetak diser-

¹ Matejčić, I.: Eufrazijana, *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., str. 211

² Citirano s web stranice: hrcak.srce.hr/file/42213, Novi magisteriji i disertacije, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 75., kandidat: Ivan Matejčić, konzervator

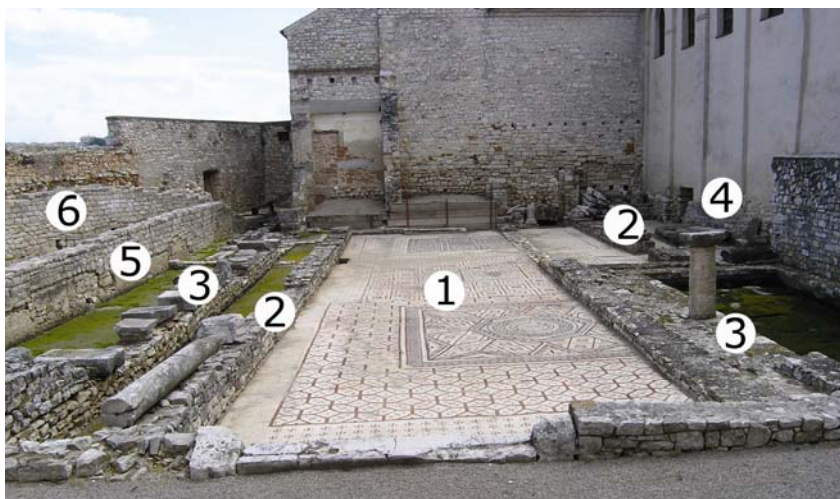
jerljivih tragova pronalaze najstarije kršćanske crkve. A to što za najstariju crkvu u Poreču nema arheoloških dokaza razumljivo je jer ih je teško i pronaći na mjestu koje se u nekoliko navrata temeljito pregrađivalo.

Kompleks Eufrazijane iz zraka

Prva bazilika

Često spominjana ploča ističe da je prijenosom moći Sv. Maura prvotna crkva obnovljena i da je za tu prigodu podvostručena. Gotovo je sigurno da se misli na prvu crkvu (*domus*

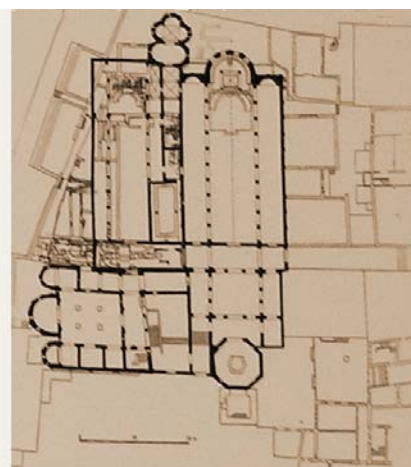
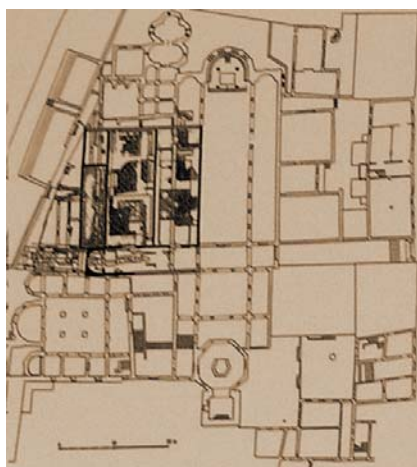

Tragovi prijašnjih crkava – 1. mozaički pod prve bazilike, 2. zidovi između dvorana prve bazilike, 3. temelji kolonade Predeufrazijane, 4. zid Eufrazijeve bazilike, 5. sjeverni zid prve i druge bazilike, 6. antički gradski zid

ecclesia) i da se to zbilo 380. kada je kršćanstvo uredbom cara Teodozija I. Velikog (379.-395.) postalo državna religija. Također ovo podvostručivanje ne treba tumačiti bukvalno kao što to čine neki stariji autori koji čak govore o dvostrukoj crkvi (*basilica gemina*) [4], [5]. Nova je crkva postala gotovo četvrtasta trobrodna bazilika čiji su brodovi bili odijeljeni zidovima s prolazima. Dijelovi su pobočnih lađa vjerojatno služili kao pastoforiji, a dio sjeverne kao krstionica. Valja istaknuti da je sjeverni brod današnje Eufrazijeve bazilike bio u sastavu te prve bazilike te da su srednji i južni brod bili gotovo podjednaki, dok je sjeverni,

valjda zbog postojećega gradskog zida, bio nešto uži.

Crkva je bila nešto uža od sadašnje Eufrazijeve bazilike, otprilike do prostora gdje su danas sakristije. S istočne je strane u srednjoj apsidi imala kameni oltar, možda i s grobom Sv. Maura, i polukružnu apsиду, vjerojatno upisanu. Podove su crkve prekrili i danas vidljivi mozaici podijeljeni u četvorine različitih veličina i ispunjeni stiliziranim dekorativnim elementima. U crkvu se ulazilo kroz narteks, zapravo preuređeni nastavak jedne poprečne ulice (*cardo*) koja i danas pregrađena služi kao narteks i ulaz u cijeli kompleks.

Tlocrt razvoja sakralnog sklopa Eufrazijane – prva bazilika (lijevo), Predeufrazijana (u sredini), Eufrazijeva bazilika (desno)

Predeufrazijana

Prva bazilika nije dugo služila svojoj svrsi, možda samo nekoliko desetljeća, što je i sasvim razumljivo jer se broj vjernika stalno povećavao i kršćanska se zajednica širila i na okolicu. Stoga je izgrađena tzv. Predeufrazijana koja se sastojala od dviju usporrednih trobrodskih crkava, uži od prve bazilike i odijeljenih uskim hodnikom te cisternom koja je u jugoistočnom dijelu sjeverne crkve zauzimala i hodnik i južni brod. Stoga to nisu bile prave dvojne crkve (*basilica gemina*) koje su obično dijelile zajednički zid, ali je vjerojatno kao i drugdje sjeverna i nešto uža crkva imala memorijalnu, a južna sakralno-svjetojnu namjenu. Brodovi su i u jednoj i u drugoj crkvi bili odijeljeni stupovima. Ispred pročelja jedne i druge crkve protezao se dugačak nartek s mozaičkim podom.

Velika južna bazilika bila je točrtno podjednaka Eufrazijevoj, osim u istočnom dijelu koji je i kod jedne i kod druge crkve završavao ravnim zidom. Obje su crkve kao svojevrsnu apsidu imale sintronos (polukružnu svećeničku klupu s nadvišenim biskupskim sjedištem) i mozaički pod koji se na južnoj strani pronalazi ispod poda Eufrazijeve bazilike. Može ga se uočiti i u sjevernom brodu pokraj kamene ploče sa sarkofaga Sv. Maura, gdje su ujedno vidljivi i mozaici Eufrazijeve bazilike.

Manja je bazilika očuvana samo u arheološkim ostacima, a pronađeni su samo dijelovi trijumfnoga luka i luka sjeverne arkature (slijepih arkada), dok su sintronos i ostatci mozaičkog poda sačuvani u sakristiji i prije nekoliko godina istraženi i konzervirani.

U sklopu Predeufrazijane bila je sa zapadne strane južne bazilike sačuvana osmerokutna krstionica s ukopanim šesterostranim krsnim zdencom. Između krstionice i crkve bio je atrij, a uokolo krstionice poligonalni ophod [3], [4], [5].

Nastanak Eufrazijeve bazilike

Gradnja

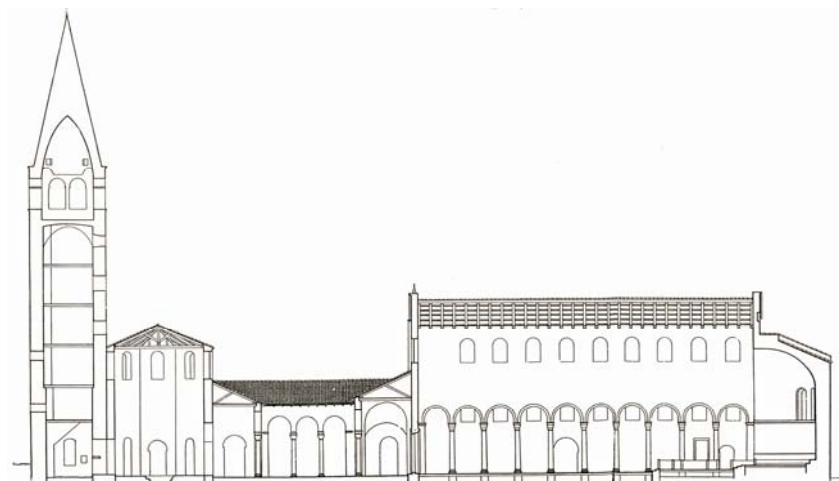
O gradnji Eufrazijeve bazilike ostavio je već spomenuti veći zapis u četiri reda u središnjoj apsidi sam Eufrazije, ispod mozaika na kojem je Bogorodica okružena anđelima, mučenicima i sudionicima u gradnji.

nje vlastite stolne crkve. Srušio je sve što je zatekao da bi, od temelja do krova, izgradio prikladniju, a crkvu je posvetio Kristu i bio sretan što je izvršio dani zavjet.

Ne zna se točno kad je to bilo, ali prema drugom zapisu zna se da je trajalo 11 godina. Kako se nije moglo graditi prije nego što je Bizant

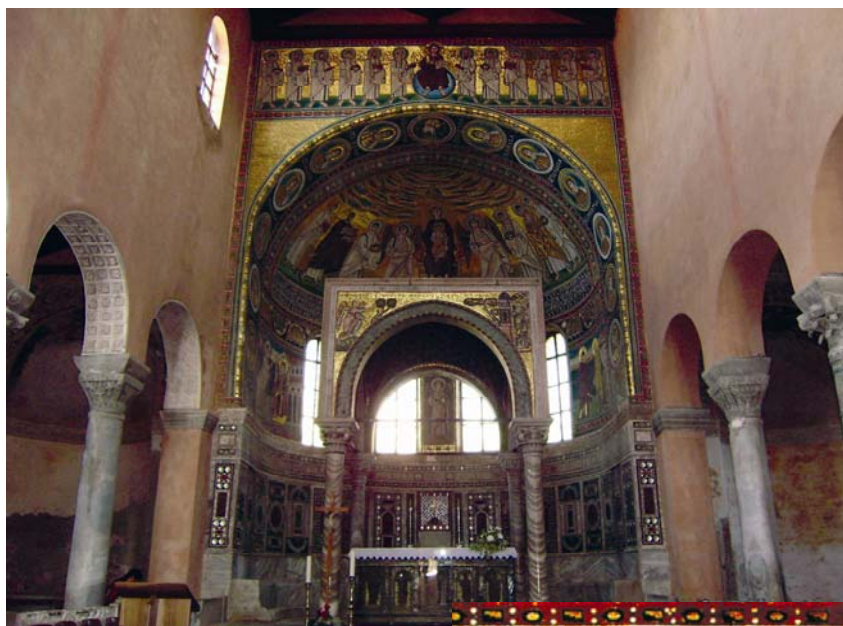
Pogled iz atrija na nartek i pročelje Eufrazijeve bazilike

Presjek kroz Eufrazijevu baziliku, atrij, krstionicu i zvonik

Tu se izričito tvrdi da je hram bio oštećen i narušene stabilnosti, ali i neugledan i bez većih ukrasa, a krov je bio pred rušenjem. Navodi se da je Eufrazije, koji je za vjeru spreman sve učiniti, uspio spriječiti urušava-

zauzeo Istru, uz pretpostavku da je Eufrazije odmah imenovan biskupom, vjerojatno je najprije za stanovanje izgradio biskupiju, sjeverno od atrija i krstionice. Potom je pristupio gradnji crkve tako što je sjever-

su ožbukani izvana i iznutra, a uzdužni zidovi nemaju nikakvih konstruktivnih ojačanja, osim lezena sa slijepim arkadama s vanjske strane. Lezena nema u apsidama, osim na zgradi biskupije.

U unutrašnjosti je apside očuvana mramorna klupa za kler s biskupskim sjedištem, a od sačuvanih je fragmenta restaurirana oltarna pregrada u izvornom obliku.

Bazilika je opremljena mramornim kamenim namještajem i stupovima (ukupno 18) s raskošnim kapitelima, sličnim onima kakvi su se tada ugrađivali u Solunu, Saloni, Gradu ili Ravenni. Na to su pridodani mozaici,

Srednji brod i svetište Eufrazije bazilike

nu baziliku osposobio za bogoslužje, a onda je, kako sam kaže, srušio južnu baziliku. Mnogi se istraživači slažu da je gradnja trajala od 542. do 553. godine. U temeljitom je preuređenju velika bazilika dobila novo svetište s apsidama, kolonadu i dekoraciju, a uz biskupsku palaču izgrađena je memorijalna kapela na sjeveroistoku, novi atrij, a manja su bazilika i krstionica uključene u novi sakralni sklop.

Čini se da velika južna bazilika i nije bila toliko trošna ni neugledna kada je zapravo od nje sačuvan osnovni tlocrt odnosno tri zida, samo je na istočni zid dodana središnja istaknuta apside koja je izvana poligonalno oblikovana, dok su u bočnim brodovima upisane dvije manje apside. Bazilika je duga 35,5 m, a široka 18,5 m.

Izgrađena je upravo onako kako su se tada u Istri gradile sakralne i profane građevine, s priklesanim lomljenim kamenom od domaćeg vapnenca u bogatom namazu morta. U sredinu zida, debljine 50 do 60 cm, stavljani su manji kameni u deblje naslage morta. Opeka je rijetko upotrijebljena, samo dijelom u gradnji lukova i presvođenih apside. Zidovi

Likovi na mozaicima i trijumfalnom luku

štukatura i inkrustacije i sve je nakon gotovo 15 stoljeća i unatoč potresima i pregradnjama sačuvalo negdašnji sjaj. Podovi i zidovi bili su prekriveni mozaicima i oplatom od mramora, raznobojnog plemenitog kamenja i sedefa, a vijenci i lukovi optočeni reljefnim polikromnim štukaturama. Mozaicima su bili ukrašeni i pročelje i začelje, od čega su sačuvani samo ostatci. Sve to i danas, iako znatno reducirano, zadržuje skladnošću i ljepotom.

Atrij ima oblik četverostranog trijema (kvadriportika) s trolukom na svakoj strani. U biskupskoj palači, jednokatnom zdanju s velikom središnjom dvoranom na prvom katu s tri istaknute polukružne apside, sačuvan je tribelon, središnji troluk ispred velike apside, ukrašen polikromnom štukaturom i mramornim kapitelima, a odatle je Eufrazije upravljao biskupijom i gradom. Memorijalna kapela ima trolisni oblik (*cella trichora*) s elipsoidnim predvorjem, a apside su iznutra oble, a izvana poligonalne. I tu su uočljivi tragovi mozaika koji je međutim potpuno nestao jer je građevina pretrpjela velike restauratorske zahvate u 19. st. [3], [4].

Kratak prikaz mozaika

Eufrazijeva je bazilika nadaleko poznata po svojim raskošnim zidnim mozaicima, monumentalnom slikarstvu bogatih i moćnih, slikarstvu dvorova i katedrala. U mozaicima su prikazani brojni likovi, nabrojeno ih je čak 73. Za izradu su mozaika u apsidi, gdje su najbolje sačuvani, uporabljene malene kockice kamena mramora i emajla različitih boja te kockice stakla sa zapečenim zlatnim listićima.

Na vrhu, iznad trijumfalnog luka, prikazan je u dugačkom uskom polju Krist s apostolima. U sredini je mladenački Isus koji sjedi na okrugloj sferi s otvorenom knjigom na kojoj piše: "Svjetlo sam istinsko" (*Ego sum lux vera*). Sa svake mu je

strane raspoređeno po šest apostola u bijeloj odjeći s pripadajućim atributima. Mozaik je bio dosta oštećen postavljanjem drvenog stropa srednjeg broda u 18. st., čak je bio i prežbukano, ali je dijelom restauriran 1891. godine.

Prizor Vizitacije iz apside

U polukružnom polju apsidalnog svoda, u konhi apside nalazi se središnji prikaz: Bogorodica s djetetom na prijestolju s lokalnim mučenicima te biskupom Eufrazijem i đakonom. Bogorodica sjedi na niskom tronu,

pokrivenom širokim jastukom, a na koljenima drži dijete. Uz nju stoje dva velika krilata anđela (Gabrijel i Mihovil), s lijeve joj prilaze tri neimenovana mučenika, a s desne Sv. Mauro te Eufrazije s bratom i nećakom. Tlo po kojem se kreću je zelena tratina s rasutim strukovima cvijeća. Zelena se traka pretapa u zlatnu pozadinu koja se rastvara u gusti niz crvenih oblačića iz kojih u sredini iznad Marijine glave izlazi ruka s vijencem – simbol Boga Oca.

Ispod je široki i već spominjani posvetni natpis, a potom četiri prozora dijele dio mozaika u pet dijelova. U širim su poljima na sjevernoj i južnoj strani dva prizora iz Marijina života (Navještenja i Vizitacije), a u uskima figure Sv. Zaharija (oca Ivana Krstitelja), anđeo i Sv. Ivan Krstitelj. U prizoru Navještenja stoji visoki krilati anđeo, a Marija sjedi na visokom tronu ispred pročelja jedne bazilike u pozi iznenađenja. U prizoru Vizitacije Marija je u posjeti svojoj rođakinji Sv. Elizabeti (majci Sv. Ivana Krstitelja), a obje su žene, što je pomalo neobično za takve prikaze, u visokom stupnju trudnoće. Cijeli je donji dio do mramorne sve-

Ostatci mozaika na pročelju crkve

ćeničke klupe od niza polja izvedenih u tehnici raznobojnoga *opus sectile* (mozaičke tehnike s većim isječcima dekorativnih detalja), a sastoji se od skupocjenoga kamenja iz dalekih krajeva (crvenkasti egipatski porfir, maloazijski oniks i zeleni granit). I pod je apsida ukrašen intarzijama u sličnoj tehnici, ali potječe iz rimskih hramova u Poreču.

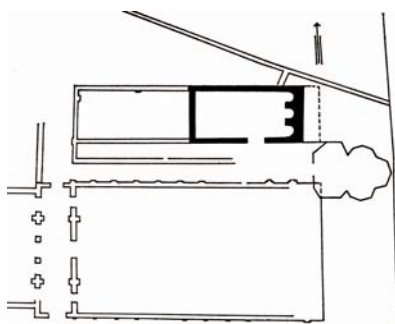
Ponekad se ističe da je Eufrazijeva bazilika na neki način pomalo feministička. Jer osim što je posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije, i što nju i svetu Elizabetu prikazuje u trudnoći, s unutrašnje su strane trijumfalnog luka u medaljonima prikazana poprsja svetica. U sredini je Krist kao janje, a sa strane su svete (počevši od sjevera): Felicija, Bazilisa, Eugenija, Cecilija, Agneza, Agata, Eufemija, Tekla, Valerija, Perpetua, Suzana i Justina.

U pobočnim su apsidama samo fragmenti negdašnjih mozaika, većinom oštećeni u 15. st. za probijanja gotičkih prozora. U objema su gotovo jednake kompozicije jer mladenački Krist stavlja krune na glave mučenika. U sjevernoj su to vjerojatno Sv. Kuzma i Damjan, a u južnoj Sv. Ursus i Severus. Podni su mozaici dosta oštećeni zbog toga što su vjernici stoljećima po njima hodali, ali i radi ukapanja, a mnogi su fragmenti pohranjeni u crkvenom muzeju. Ipak na dnu desnoga broda sačuvan je originalni pod jer je tu tri stoljeća stajao oltar Presvetog Sakramenta. Do ulaznih su vrata sa svake strane dva otvora u podu, a takvih otvora ima na više mjesta. Kroz njih se vide dijelovi mozaika kojima je bio ukrašen pod, a mjestimice i iz dvije razine – Predefrazijane i Eufrazijane. Gornji je dio pročelja bazilike, iznad trijema narteksa, sav bio obložen mozaicima. Neuspješno je restauriran 1896., a prikazivao je Krista na kamenoj litici s četiri rajske rijeke i s po četiri apostola sa strane. U donjem su dijelu, koji je sada jedini vidljiv, još po dva apo-

stola sa strane i u poljima između prozora 7 apokaliptičkih svijećnjaka [3], [4].

Promjene od gradnje do danas

Sjeverna je bazilika slabo održavana pa je s vremenom propadala, iako su još u sadašnjoj sakristiji sačuvani tragovi mozaika i sintronosa Predefrazijane. Tamo su još pronađeni

Tlocrt predromaničke crkve Sv. Andrije sjeverno od Eufrazijeve bazilike

oltar i sarkofag iz 8. st., ali i temelji triju upisanih apsida iz 9. i 10. st. Riječ je o crkvi koja je bila posvećena Sv. Andriji, barem tako ističe Ante Šonje [6] koji donosi i crtež ostataka apsida te tlocrt. Ta se crkva inače prvi put spominje 1015., a radi se o crkvi s tri upisane apsida, građene u istočnom dijelu srednjega broda Predefrazijane, a navodno je izgrađena u 8. st. Ta je crkva trajala sve do 16. st. kada je nestala zbog širenja groblja uz crkvu. Danas o njoj, osim tragova u sakristiji, nema ni naznaka.

Najvažnija se promjena u Eufrazijevoj bazilici dogodila 1267. kada je ondašnji porečki biskup Oton dao izgraditi novi ciborij, a drži se da od negdašnjega starog ciborija iz 6. st. potječu četiri stupa s kapitelima koji su ukrašeni simboličnim motivima.

Čini se da je sadašnji porečki ciborij, koji se ipak skladno uklopio u ovu živopisnu baziliku, jedini ciborij na svijetu koji je ukrašen mozaikom. Jedino je pomalo neobično što se ponavljaju motivi iz apsida – Navještenje i porečki mučenici Sv.

Mauro i Sv. Eleuterij. Mozaici su rađeni na baldakinu, a rad su mletačkih majstora s kraja 13. st. i podsjećaju na slične mozaike u predvorju bazilike Sv. Marka u Veneciji.

Kroz vjekove je sudbina te neobične sakralne građevine bila povezana sa životom maloga grada koji je među svojim zidovima čuvao golemu katedralu, često pretežak teret za siromašne naraštaje koji su dolazili i prolazili. Usponi i padovi grada odražavali su se na njegovoj bazilici.

Tako je u 13. st. za pravog procvata osim već spomenutog ciborija izgrađeno nadsvođeno predvorje koje je baziliku vezivalo s memorijalnom kapelom, a podignut je i novi oltar te nove kamene rake za moći lokalnih mučenika. U to je doba (1251.) izgrađena i zgrada Kanonike (župni dvor) uz ulaz u Eufrazijanu koja je postala dijelom katedralnog kompleksa i drže je remek djelom romaničke arhitekture.

Tijekom 14. st. popravljen je krov, a u 15. st., za posljednjega procvata grada bila je popravljena šteta nanesena potresom. Bio je obnovljen gornji dio južnog zida i postavljen drveni svod nad južnim brodom. U to je vrijeme podignuta nova zgrada sakristije, a bile su zazidane tri posljednje arkade radi postavljanja korskkih sjedišta. No tada je prostor postao tamniji, pa su otvoreni novi prozori i tako oštećeni mozaici na zidovima. Nekako u to vrijeme izgrađen je novi antependij oltara od pozlaćenoga srebrenog lima, a radilo se i na biskupskoj palači. U tom je stoljeću zapadno od krstionice izgrađen i zvonik u koji se ulazi baš kroz krstionicu.

No s propadanjem grada početkom 18. st. postupno je propadala i bazilika tako da je neko vrijeme bila izvan funkcije. Ipak ponovnim gospodarskim oživljavanjem došlo je do prvih većih popravaka i restauracija koje se nastavljaju do danas.

Prema rijetkim crtežima i srednjovjekovnim dokumentima većih zah-

vata na bazilici nije bilo do 15. st. I poslije su se najčešći popravci odnosili na krovnište. Veći su radovi poduzeti u drugoj polovici 18. st. kada su vjerojatno zatvoreni izvorni prozori povišenoga dijela srednjeg broda i otvoreni veliki polukružni barokni prozori. Početkom 18. st. bila je uz južnu stranu bazilike podignuta kapela Raspeća, ali je tada srušen i zid koji je bio zatvorio arkade te zbog toga zazidani otvoreni prozori. No uz baziliku su bile zazidane još dvije velike kapele – jedna posvećena Bogorodici s južne strane i Sv. Mauru sa sjeverne, što i ne bi bio prevelik problem da se pritom nisu otvarali veliki prolazi u bočnim zidovima bazilike.

U svjetskoj je znanstvenoj literaturi Eufrazijana zabilježena vrlo rano, već početkom 19. st. Tada je započela sustavna briga, posebno stoga što se počinje cijeniti njezina spomenička vrijednost. Valja istaknuti da je car i kralj Franjo Josip I. osobno financirao prvi pravi restaurator

ski zahvat, obnovu atrija 1867. Do kraja I. svjetskog rata za baziliku se stručno brine austrijska služba zaštite preko slavnoga Zentralkommissiona. U austrijskom se arhivu i danas čuva najvrjednija dokumentacija o velikim restauratorskim zahvatima. Sustavna je briga o tom vrijednom sakralnom spomeniku nastavljena i za talijanske uprave, kada je arhitekt Bruno Molajoli obavio znatne radove u crkvi i na otkrivanju ostataka građevina iz 4. i 5. st. Odmah nakon II. svjetskog rata, 1947., nastavljeni su arheološki istraživački radovi i konzervatorski zahvati koji gotovo bez prekida traju sve do danas [3], [4].

Zaključak

Kada se govori o Eufrazijani onda je riječ o jednom značajnom spomeniku istarske, hrvatske i svjetske graditeljske baštine koji je izgrađen iznimno raskošno i pod pomalo neobičnim okolnostima.

No to je ujedno i priča o stanovnicima Poreča koji su stoljećima, često i uz velike napore, uspjeli sačuvati izvornost i ljepotu svoje katedrale koja je danas pod zaštitom UNESCO-a i upisana na listu svjetske graditeljske baštine.

Pripremili:

Krešimir Regan, Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Ivetic, E. (ured.): *Istra kroz vrijeme – Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, Centar za povijesna istraživanja, Rovinj, 2009.
- [2] Kapetanović, V.: *Kršćanska arheologija*, Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Zbornik Kačić, Split, 2006.
- [3] Ferenčić, L.: *Najstarije crkve BDM u Istri*, Bogoslovna smotra (1974.), br. 2.-3., str. 303-320
- [4] Prelog, M.: *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, udruženi izdavači, Zagreb, 1986.
- [5] Mohorovičić, A.: *Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera*, Ljetopis JAZU (1957.), 62., str. 486-537
- [6] Šonje, A.: *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1981.